

วนเกษตรแนวพุทธ การเรียนรู้เพื่อพัฒนาสังคมและจิตใจ BUDDHIST AGROFORESTRY LEARNING FOR SOCIAL AND MENTAL DEVELOPMENT

¹พระมหานูพันธ์ พรหมชาติ และ ²วิทยา ทองดี

¹Phamaha Anuphan Promchalee and ²Wittaya Thongdee

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand.

¹phichyananth@gmail.com

Received December 25, 2021; Revised February 12, 2022; Accepted March 20, 2022

บทคัดย่อ

การเพิ่มความหลากหลายของกิจกรรมและมีการจัดการอย่างเหมาะสมจะช่วยให้เกษตรกรได้รับ ประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อมจากระบบวนเกษตร เช่น รายได้เพิ่มขึ้น ลดรายจ่าย ลดต้นทุนการผลิต รวมถึงมีอาหารสำหรับบริโภค มีไม้ใช้สอย ไม้ฟืน สมุนไพรและเกษตรกรได้อยู่อาศัยในสภาพแวดล้อมที่ดี เป็นต้น ระบบวนเกษตรจึงควรได้รับการส่งเสริมให้เป็นทางเลือกหนึ่งของเกษตรกรเพื่อการใช้ประโยชน์ที่ดิน อย่างยั่งยืน เนื่องจากผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่าวนเกษตรสามารถสร้างประโยชน์ให้กับเกษตรกรได้จริง และ ยังเอื้อประโยชน์ต่อชุมชนและสิ่งแวดล้อมโดยรวมได้ด้วย รวมถึงมีความสอดคล้องกับเป้าหมายของหลักการใช้ที่ดินอย่างยั่งยืน เป็นระบบที่สามารถทำได้จริง เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เกษตรกรและสังคมยอมรับ มีการผลิตที่หลากหลาย ลดความเสี่ยงในการผลิต และมี แนวโน้มจะเป็นระบบที่มีความคุ้มค่าทางเศรษฐศาสตร์โดยคำนึงถึงประโยชน์ในระยะยาว

คำสำคัญ: วนเกษตรแนวพุทธ, การเรียนรู้, พัฒนาสังคมและจิตใจ เนื่องจากผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่าวนเกษตรสามารถสร้างประโยชน์ให้กับเกษตรกรได้จริง และยังเอื้อประโยชน์ต่อ

¹ อาจารย์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

² ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร., มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

ชุมชนและสิ่งแวดล้อมโดยรวมได้ด้วย รวมถึงมีความสอดคล้องกับเป้าหมายของหลักการใช้ที่ดินอย่างยั่งยืน เป็นระบบที่สามารถทำได้จริง เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เกษตรกรและสังคมยอมรับ มีการผลิตที่หลากหลาย ลดความเสี่ยงในการผลิต และมี แนวโน้มจะเป็นระบบที่มีความคุ้มค่าทางเศรษฐศาสตร์โดยคำนึงถึงประโยชน์ในระยะยาว

คำสำคัญ: วนเกษตรแนวพุทธ, การเรียนรู้, พัฒนาสังคมและจิตใจ

Abstract

Increasing the variety of activities and properly managing will help farmers receive both direct and indirect benefits from the agroforestry system such as increasing income, reducing expenses, reducing production costs including having food for consumption. Agroforestry provides plants for living, for home use fuel and herbs and also provides a good environment for farmers to live in. Therefore, the agroforestry system should be promoted as an alternative for farmers to sustainably use the land. This is because the results of the study indicate that agroforestry can actually benefit farmers and also benefit the community and the environment as a whole that is consistent with the goals of the principle of sustainable use of land. It is a system that can authentically: be implemented; be environmental friendly; conserve natural resources; be accepted by farmers and society; have a wide variety of production; reduce production risks; be an economically viable system concerning long-term benefits.

Keywords: Buddhist Agroforestry, Learning, Social and Mental Development

บทนำ

วนเกษตร เป็นระบบเกษตรที่เป็นการผสมผสานระหว่างกิจกรรมการเกษตร และการป่าไม้ เป็นการสร้างความหลากหลายและจัดการความความสัมพันธ์ระหว่างพรรณไม้ ป่าไม้ท้องถิ่น กับกิจกรรม การเกษตรต่างๆ ในลักษณะการสร้างระบบนิเวศเกษตรเลียนแบบระบบนิเวศป่าไม้ (มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน, 2548; นิวัติ เรืองพานิช, 2542; Nair, 1993) ความหลากหลาย ดังกล่าวทำให้ระบบวนเกษตร สามารถสร้างประโยชน์ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ตั้งแต่ระดับแปลง ระดับชุมชน ระดับ กลุ่มน้ำ ระดับภูมิภาค ไปจนถึง

ระดับประเทศ โดยประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นนั้นขึ้นอยู่กับจำนวนและชนิดของ กิจกรรม และการจัดการในแปลงเกษตรกรรม ซึ่งจะมีการออกแบบและปฏิบัติแตกต่างกันไปตามทรัพยากรพื้นฐาน ข้อจำกัด ความต้องการ ความแตกต่างทางวิธีการดำรงชีวิต ตลอดจนสภาพเศรษฐกิจและสังคม อย่างไรก็ตามปัจจุบันองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับระบบวนเกษตรยังมีอยู่อย่างจำกัด โดยเฉพาะหน่วยงานภาครัฐที่มีการกล่าวถึงวนเกษตรอย่างเป็นทางการในฐานะเกษตรยั่งยืนรูปแบบหนึ่งมาตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 แต่ก็ยังขาดความรู้ความเข้าใจในหลักการและการนำไปปฏิบัติอยู่มาก ทำให้วนเกษตรไม่เป็นที่รู้จักเท่าที่ควร หรือรู้จักในฐานะกิจกรรมด้านการป่าไม้จึงทำให้กลายเป็นข้อจำกัดของการขยายความคิดและปฏิบัติสู่เกษตรกร ดังนั้นการศึกษานี้จึงมีเป้าหมายหลักเพื่อวิเคราะห์และสังเคราะห์ความรู้เกี่ยวกับระบบวนเกษตรของเกษตรกรที่ประยุกต์ใช้รูปแบบวนเกษตรในรูปแบบต่างๆ เพื่อเผยแพร่ให้กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้มีความรู้ความเข้าใจในรูปแบบและคุณค่าของระบบวนเกษตร รวมถึงการเสนอแนะแนวทางในการส่งเสริมเกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดินเพื่อประยุกต์ใช้ระบบวนเกษตรได้อย่างเหมาะสม เพื่อให้เกษตรกรมีการใช้ประโยชน์ที่ดิน และทรัพยากรอย่างยั่งยืน มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ตามเจตนารมณ์ของการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม

ความหมายของวนเกษตร

ในความหมายของ วนเกษตร วน (วนะ) แปลว่า ป่าเกษตรใน ความหมายทางพุทธศาสนาคือดิน วนเกษตร จึงหมายถึงการใช้ดินทำประโยชน์ให้มีสภาพเป็นป่า หรือ เรียก แบบปรัชญาว่า นิเวศ หรือการจัดระบบนิเวศให้เกิดความสมดุลขึ้นในธรรมชาติเกิดการเกษตรแบบสมดุล คือ มีสภาพคล้ายกับป่าธรรมชาติที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติเพราะธรรมชาติสร้างทุกอย่างขึ้นมาเพื่อให้เกิดความ สมดุล ชีวิตที่เข้าไปอยู่ในสิ่งที่สมดุลก็พลอยมีความสมดุลไปด้วย (เสรีพงศ์พิศ, 2555) วนเกษตร เป็นคำที่มีความหมายเหมือนกันกับคำว่าเกษตรป่าไม้โดยหมายถึงระบบการใช้ที่ดินที่ ผสมผสานระหว่างพืชเกษตร ป่าไม้สัตว์เลี้ยง รวมไว้ในพื้นที่หน่วยเดียวกัน ซึ่งอาจจะอยู่ในพื้นที่และเวลา เดียวกันหรือต่างเวลากันก็ได้โดยองค์ประกอบต่าง ๆ จะต้องปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ไม่ว่าจะเป็นเชิง บวกหรือเชิงลบ ในทางนิเวศวิทยา หรือทางเศรษฐศาสตร์อย่างหนึ่งอย่างใด (วิญญูภาส สังพาสี, 2562)

ระบบวนเกษตร คือ ระบบการใช้ประโยชน์ที่ดินและเทคโนโลยีที่มีการปลูกไม้ยืนต้นในแปลง เกษตรกรรมที่มีการปลูกพืชเกษตรและ/ หรือเลี้ยงสัตว์ในลักษณะของการจัดการเชิงพื้นที่และช่วงเวลา โดยใน ระบบวนเกษตรนั้นจะมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างระบบย่อยทั้งปฏิสัมพันธ์เชิงเศรษฐกิจและเชิงนิเวศ จากความหมาย ดังกล่าว แสดงให้เห็นลักษณะสำคัญของระบบวนเกษตร คือ (1) วนเกษตรจะต้องมีชนิดพืช หรือสัตว์ในระบบอย่างน้อย 2 ชนิด

ขึ้นไป โดยหนึ่งในจำนวน นั้นต้องเป็นไม้ยืนต้น (Woody Perennial Tree) เช่น ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ รวมถึงไม้ยืน ต้นขนาดกลาง-พุ่ม ปาล์ม และไม้ต่างๆ (2) ผลผลิตที่เกิดจากระบบวนเกษตรจะมีอย่างน้อย 2 ชนิดขึ้นไป (3) วงรอบการผลิตในระบบวนเกษตรใช้เวลามากกว่า 1 ปี (4) ระบบวนเกษตรอย่างง่าย หรือแบบที่ซับซ้อนน้อยที่สุด จะมีความซับซ้อน ทั้งเชิงนิเวศ (ทั้งโครงสร้างและหน้าที่) และเชิงเศรษฐกิจมากกว่าระบบเกษตรเชิงเดี่ยว (Nair, 1993)

วิฑูรย์ ปัญญากุล (2556) ระบุว่า วนเกษตร (Agroforestry) คือ ระบบการทำการเกษตรโดยมีการ ปลูกลไม้ยืนต้น (ต้นไม้มะม่วง ปาล์ม ไม้) บนที่ดินแปลงเดียวกับที่ปลูกพืชล้มลุก พืชเลี้ยงสัตว์รวมทั้งการปลูก พืชเหล่านี้ในเวลาเดียวกัน โดยการจัดการระบบการปลูกที่เหมาะสมหรือปลูกสลับเวลากัน

ทัศนีย์ วีระกันต์ และคณะ (2557) สรุพบว่า “วนเกษตร” เป็นระบบเกษตรกรรมที่นำเอาหลักการ ความยั่งยืนของระบบป่าธรรมชาติมาเป็นแนวทางในการทำการเกษตร และมีการจัดองค์ประกอบการผลิต ทางเกษตรให้มีความหลากหลายชนิดของพืชและสัตว์อย่างเหมาะสมและสมดุล คำว่า “วนเกษตร” มา จากคำว่า “วน” ที่หมายถึง ป่าที่มีความหลากหลายของทรัพยากรที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต และคำว่า “เกษตร” ที่หมายถึง การใช้ที่ดินในการผลิตพืชหรือสัตว์ เช่น การเพาะปลูกพืช การทำป่าไม้ประมง ปศุสัตว์ต่าง ๆ ดังนั้น วนเกษตร จึงหมายถึง การใช้ที่ดินในการผลิตพืชและสัตว์ให้มากขึ้นหรือมีความซับซ้อนและหลากหลายทางชีวภาพใกล้เคียงธรรมชาติมากที่สุด หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า เป็นการทำการเกษตรร่วมกับการ อนุรักษ์ป่าไม้ โดยมีรากฐานหรือปัจจัยการผลิตที่มาจากท้องถิ่นเอง ทั้งนี้ การทำวนเกษตรจะมีลักษณะ แตกต่างหรือผันแปรไปตามสภาพพื้นที่รวมถึงทัศนคติ ความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณีและความรู้ ความสามารถในการจัดการของแต่ละท้องถิ่นเอง

มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย) (2557) สรุพบว่า ระบบวนเกษตรเป็นการทำการเกษตรใน พื้นที่ป่า เช่น การปลูกพืชเกษตรแซมในพื้นที่ป่าธรรมชาติการนำสัตว์ไปเลี้ยงในป่า การเก็บผลผลิตจากป่า มาใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน และการใช้พื้นที่ป่าทำการเพาะปลูกในบางช่วงเวลาสลับกับการปล่อยให้ฟื้นคืน สภาพกลับไปเป็นป่า รวมถึงการสร้างระบบเกษตรให้มีลักษณะเลียนแบบระบบนิเวศป่าธรรมชาติคือ มีไม้ ยืนต้นหนาแน่นเป็นส่วนใหญ่ ทำให้ระบบมีร่มไม้ปกคลุม และมีความชุ่มชื้นสูง บางพื้นที่มีชื่อเรียกเฉพาะ ตามลักษณะความโดดเด่นของระบบนั้น ๆ การเกษตรรูปแบบนี้ส่วนใหญ่พบในชุมชนที่อยู่ใกล้ชิดกับพื้นที่ป่า ธรรมชาติเกษตรกรจะทำการผลิตโดยไม่ให้กระทบต่อพื้นที่ป่าเดิม เช่น ไม่โค่นไม้ป่าหรือการนำผลผลิตจาก ป่ามาใช้ประโยชน์โดยไม่ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศรูปแบบเกษตรที่พบ เช่น การทำสวนเมี่ยง (ชา) สวนมะแขว่น ตำบ ปอสา กัง ฯลฯ ในภาคเหนือ การทำสวนคูนง (สวนผลไม้ที่มีการครอบครองร่วมกันของคนในชุมชน) สวนทุเรียน มังคุด ลองกอง สะตอ เหวีย ฯลฯ ในภาคใต้

กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (2552) อธิบายไว้ว่า วนเกษตรเป็นระบบเกษตรกรรมที่ นำเอาหลักการความสมดุล หลากหลาย และยั่งยืนของระบบป่าธรรมชาติมาเป็นแนวทางในการทำการเกษตร มีการปลูกพืชผสมผสานในพื้นที่เดียวกันมีความหลากหลายทางชีวภาพใกล้เคียงธรรมชาติมากที่สุด ให้ความสำคัญเป็นอย่างสูงกับการปลูกไม้ยืนต้น ไม้ผล และไม้ใช้สอยต่างๆ ให้เป็นองค์ประกอบหลักของไร่นา ผสมผสานกับการปลูกพืชชั้นล่างที่ไม่ต้องการแสงแดดมาก หรือได้อาศัยร่มเงาและความชื้นจากการที่มีพืชชั้นบนขึ้นปกคลุม รวมทั้งการจัดองค์ประกอบการผลิตทางการเกษตรให้มีความหลากหลายชนิดของพืชและสัตว์

นิติ เรื่องพานิช (2548) และนิติ เรื่องพานิช (2542) สรุปว่า วนเกษตร เป็นระบบการใช้ประโยชน์ที่ดินให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยการผสมผสานการปลูกต้นไม้ร่วมกับการปลูกพืชเกษตรและการ เลี้ยงสัตว์ในพื้นที่เดียวกัน โดยการผสมผสานกันหรือสลับกันก็ได้แต่ต้องคำนึงถึงการรักษาผลผลิตของระบบ และการรักษาสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศตลอดจนการผสมผสานกลมกลืนกับวิถีชีวิตและวิถีการที่ ราษฎรในท้องถิ่นนั้นจะปฏิบัติโดยถือว่า ระบบวนเกษตร เป็นเทคนิคการผลิตที่สำคัญอย่างหนึ่งของวน ศาสตร์ชุมชน ที่มีส่วนเพิ่มผลผลิต และรายได้ให้แก่ชาวชนบท โดยอาศัยการปลูกพืชการเกษตรควบคู่กับ การปลูกต้นไม้หรือเลี้ยงสัตว์ควบคู่กับการปลูกต้นไม้หรือทั้งปลูกพืช เลี้ยงสัตว์และปลูกต้นไม้ร่วม หากได้ ใช้องค์ประกอบร่วมกันอย่างเหมาะสมจะช่วยให้ได้ผลผลิตต่อเนื่องที่เพิ่มขึ้น นับเป็นการใช้ประโยชน์ที่ดินที่มี ประสิทธิภาพแบบหนึ่ง

FAO (2013) กล่าวว่า ระบบวนเกษตรเป็นระบบที่มีทั้งรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินแบบดั้งเดิม และแนวใหม่ ที่มีการปลูกและจัดการไม้ยืนต้นร่วมในระบบเกษตรที่มีการปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ซึ่งหากมีการ ออกแบบและจัดการที่ถูกต้อง กล่าวคือ วนเกษตรที่มีเป็นการมีปฏิบัติที่ดีในการปลูกต้นไม้พร้อมกับการ จัดการทางการเกษตรจะส่งผลให้เกิดให้การใช้ประโยชน์ที่ดินที่ยั่งยืนมากขึ้น

จากนิยามของวนเกษตรดังกล่าวข้างต้น สรุปได้ว่า วนเกษตร หมายถึง รูปแบบการใช้ประโยชน์ ที่ดินตามแนวทางเกษตรกรรมยั่งยืน ที่เน้นการจัดการนิเวศเกษตรเลียนแบบระบบนิเวศธรรมชาติของป่าไม้ด้วย การผสมผสานระหว่างกิจกรรมการเกษตร (ทำนา ทำไร่ ทำสวน เลี้ยงสัตว์ประมง) กับการป่าไม้เพื่อสร้าง ความหลากหลายในแปลงเกษตรกรรมตั้งแต่ 2 กิจกรรมขึ้นไปในพื้นที่เดียวกัน ช่วงเวลาเดียวกัน หรือสลับ ช่วงเวลากันอย่างเหมาะสม โดยจะต้องมีกิจกรรมป่าไม้อยู่ในระบบ ซึ่งกิจกรรมป่าไม้ในระบบวนเกษตร หมายถึง การปลูกไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ ไม้ขนาดกลาง ไม้พุ่ม และไม้ชั้นล่างที่เป็นพันธุ์ไม้ป่าและไม้ท้องถิ่นต่างๆ ร่วมกับกิจกรรมการเกษตรอื่นแบบผสมผสาน และ/หรือมีการจัดสรรพื้นที่ส่วนใดส่วนหนึ่งเป็นพื้นที่ ป่าปลูกใหม่ และ/หรือฟื้นฟูอนุรักษ์ป่าธรรมชาติไว้ในแปลงเกษตรกรรม ทั้งนี้

ปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่าง องค์ประกอบย่อยต่าง ๆ ในระบบ ทั้งเกิดขึ้นโดยธรรมชาติและ การจัดการอย่างเหมาะสม จะช่วยให้การใช้ ประโยชน์ที่ดินเกิดประสิทธิภาพมากขึ้น

วนเกษตรแนวพุทธ

ระบบวนเกษตรเป็นการทำเกษตรในพื้นที่ป่า เช่น ปลูกพืชเกษตรแซมในพื้นที่ป่า ธรรมชาติ หรือการนำสัตว์ไปเลี้ยงในป่า การเก็บผลผลิตจากป่ามาใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน และการใช้พื้นที่ป่าทำการเพาะปลูกในบางช่วงเวลา สลับกับการปล่อยให้พื้นที่คืนสภาพกลับไป เป็นป่า รวมถึงการสร้างระบบเกษตรให้มีลักษณะเลียนแบบระบบนิเวศป่าธรรมชาติ คือมีไม้ ยืนต้นหนาแน่นเป็นส่วนใหญ่ ทำให้ระบบมีร่มไม้ปกคลุมและมีความชุ่มชื้นสูง บางพื้นที่มีชื่อ เรียกเฉพาะตามลักษณะความโดดเด่นของระบบนั้นๆ การเกษตรรูปแบบนี้ส่วนใหญ่พบใน ชุมชนที่อยู่ใกล้ติดกับพื้นที่ป่าธรรมชาติ เกษตรกรจะผลิตโดยไม่ให้กระทบต่อพื้นที่ป่าเดิม เช่น ไม่โค่นไม้ป่าหรือการนำผลผลิตจากป่ามาใช้ประโยชน์โดยไม่ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศ “วน เกษตร” เป็นแนวคิดและทางเลือกปฏิบัติทางการเกษตรแบบหนึ่ง ซึ่งรูปแบบจะแตกต่างกัน ไปในแต่ละท้องถิ่น โดยสามารถแบ่งเป็นหลายประเภท ดังนี้ (1) วนเกษตรแบบบ้านสวน มี ต้นไม้และพืชผลหลายชั้นความสูง โดยปลูกไม้ผล ไม้ยืนต้น สมุนไพร และพืชผักสวนครัวใน บริเวณบ้าน (2) วนเกษตรที่มีต้นไม้น้ำหรือในไร่หรือทุ่งหญ้า เหมาะกับพื้นที่สูงๆ ต่ำๆ โดย การปลูกต้นไม้เสริมในที่ที่ไม่เหมาะสมกับพืชผัก เช่น ที่เนินหรือที่ลุ่มน้ำขัง และปลูกพืชในที่ราบหรือที่สม่ำเสมอ (3) วนเกษตรที่มีต้นไม้อ่อนนุ่ม ไร่ เหมาะกับพื้นที่ไร่ นา ซึ่งมีลมแรงพืชผล ที่ได้รับความเสียหายจากพายุเสมอ จึงต้องปลูกต้นไม้เพิ่มความชุ่มชื้น บังแดด บังลม ให้กับ พืชผลที่ต้องการร่มเงาและความชื้น (4) วนเกษตรที่มีแถบต้นไม้และพืชผลสลับกัน เหมาะกับ พื้นที่ที่มีความลาดชันเป็นแนวยาว น้ำไหลเซาะหน้าดินมาก แถบต้นไม้ซึ่งปลูกไว้ 2-3 แถว สลับ กับพืชผักเป็นช่วงๆ ขวางทางลาดชัน จะช่วยรักษาหน้าดินเอาไว้ (5) วนเกษตรใช้พื้นที่ หมุนเวียนปลูกไม้ยืนต้น พืชผลและเลี้ยงสัตว์ เหมาะกับพื้นที่ขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ซึ่งมี พื้นที่ที่จะปลูกเป็นแปลงหมุนเวียน โดยไม้ยืนต้นไม้ยืนต้นร่วมกับการเลี้ยงสัตว์และหมุนเวียนเพื่อ พื้นที่พุดิน

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ส่งเสริมให้มนุษย์พัฒนาตนเอง ฝึกฝนตนเองให้สมบูรณ์ สูงสุด โดยใช้พระธรรมเป็นเครื่องมือฝึกฝนและมีพระสงฆ์เป็นผู้ยืนยัน ความจริงดังกล่าว พระสงฆ์จึงมีบทบาทที่สำคัญ ที่จะนำกิจกรรมพัฒนาชุมชน โดยนำหลักธรรมทางศาสนาเข้า มาใช้กับงานพัฒนา ตัวอย่างเช่น คำสอนที่กล่าวว่า “อุฏฐาตา วินทเต ธน ผู้มีความ ขยันหมั่นเพียร ย่อมหาทรัพย์ได้” การประกอบอาชีพอย่างใดอย่างหนึ่ง มีการค้าขายรับ ราชการ เกษตรกรรม ปกครอง ลูกจ้าง หรือศึกษาหาความรู้ก็ทำอย่างสุดความสามารถจน สำเร็จในสิ่งที่ตนต้องการ มีความซื่อสัตย์สุจริต ไม่ฟุ้งเฟ้อย กล่าวคือ ความสำเร็จในหน้าที่การ

งานของตนที่ทำอยู่ ต้องไม่ขัดกับศีลธรรมและกฎหมายบ้านเมือง ได้รับประโยชน์ตามความมุ่งหมาย เมื่อกล่าวถึงการพัฒนาชุมชนให้เจริญพร้อมทั้งด้านกายกับจิต และสภาวะแวดล้อมอย่างเหมาะสม บุคคลควรนำหลักธรรม มาเป็นพื้นฐานในการกำหนดเป้าหมาย และกำหนดแนวทางการพัฒนา โดยเฉพาะหลักธรรมที่เรียกว่า “วิริยอิทธิบาท” อันหมายถึง การมีความเพียรไม่ย่อท้อต่อการทำงาน (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) เมื่อมองย้อนกลับไปในอดีตจะพบว่าชาวบ้านเมื่อประสบกับปัญหาหรือเกิดทุกข์ร้อนใด ๆ ไม่ว่าจะเป็นทางกายหรือจิตใจก็จะพากันไปวัด เพื่อให้พระสงฆ์แนะนำชี้ทางสว่างเพื่อดับความทุกข์และสามารถแก้ปัญหาความทุกข์ร้อนของพวกเขาได้ ฉะนั้น วัดและพระสงฆ์ในอดีตจึงมีบทบาทมาก พระสงฆ์เป็นทั้งครูสอนหนังสือสอนศีลธรรม สอนวิชาชีพ ให้กับลูกหลานของชาวบ้าน เป็นทั้งหมอรักษาชาวบ้านที่เจ็บไข้ไม่สบาย เมื่อชาวบ้านมีใครเกิดล้มป่วย บรรดาญาติ ๆ ก็พาไปวัด เพื่อให้พระสงฆ์ช่วยเยียวรักษารักษา เป็นทั้งนักสังคมสงเคราะห์ ช่วยเหลือชาวบ้านที่ได้รับความทุกข์ความเดือดร้อนต่าง ๆ เป็นทั้งผู้พิพากษาตัดสินคดี และประนีประนอมความให้กับชาวบ้าน ที่เกิดกรณีพิพาทกัน เป็นทั้งจิตแพทย์ ที่ช่วยแก้ไขปัญหเกี่ยวกับสุขภาพจิตให้กับชาวบ้าน นอกจากนั้น พระสงฆ์ยังเป็นเหมือนนักวิชาการเกษตรและนักพัฒนา ที่คอยให้คำแนะนำเกี่ยวกับวิธีการปลูกพืช วิธีการเลี้ยงสัตว์และฝึกวิชาชีพต่างๆ ให้แก่ประชาชน แต่อย่างไรก็ตาม โดยภาพรวมแล้วพระสงฆ์เป็นผู้ทำคุณประโยชน์ต่อสังคมไทยอย่างอเนกอนันต์ โดยเฉพาะการเผยแผ่อบรมศีลธรรม จริยธรรมการจัดการศึกษาและการสงเคราะห์ประชาชน เมื่อศึกษาลึกลงไปในส่วนของการส่งเสริมเศรษฐกิจในชุมชน อันเป็นการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านให้ดีขึ้น จะพบว่า ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน พระสงฆ์ได้เข้ามาช่วยเหลือและดำเนินการอันเป็นประโยชน์ ต่อการดำรงชีวิตของชาวบ้านอยู่มาก เนื่องจากประเทศไทยเป็นประเทศเกษตรกรรม จึงเป็นแหล่งสำคัญในการเพาะปลูกพืช และผลิตอาหารเพื่อหล่อเลี้ยงประชากร ทั้งภายในและภายนอกประเทศ ทำให้มีการนำทรัพยากร ดิน น้ำ พลังงานและพื้นที่ป่าไม้มาใช้ เพื่อทำการเกษตรในปริมาณมาก พื้นที่การเกษตรที่อุดมสมบูรณ์ของไทยได้ลดน้อยลง เนื่องจากพื้นที่ที่เหมาะสมทางการเกษตร ได้ถูกเปลี่ยนไปเป็นพื้นที่ชุมชน เพื่อตอบสนองการเพิ่มขึ้นของประชากร มีการก่อสร้างอาคารบ้านเรือน โรงงานอุตสาหกรรม และกิจกรรมอื่นๆ มากขึ้น และพื้นที่ที่เหลืออยู่จำนวนมากเป็นดินที่มีปัญหาต่อการนำมาใช้ประโยชน์ทางการเกษตร เช่น ดินเปรี้ยวจัด ดินเค็ม ดินทรายไม่เหมาะสมต่อการทำการเกษตร ทำให้ผลผลิตต่ำการปรับปรุงพื้นที่เหล่านี้ให้เหมาะสม จะต้องเสียค่าใช้จ่ายในการปรับปรุงสูงมากและต้องใช้แผนระยะยาวในการแก้ไขปัญหา ที่ผ่านมาการเกษตรกรรมของไทย ถูกผลักดันเข้าสู่

ระบบเกษตรกรรมกระแสหลัก (Mainstream agriculture) หรือเกษตรกรรมเคมี (Chemical agriculture) ซึ่งส่งผลกระทบต่อสิ่งต่าง ๆ ทำให้เกิดปัญหาหลายประการ (กรมวิชาการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2536) ได้แก่ (1) ปัญหาต่อสิ่งแวดล้อมและ

ทรัพยากร เช่น ปัญหาดินเสื่อมความอุดมสมบูรณ์ ปัญหามลพิษในสิ่งแวดล้อม และปัญหาการระบาดของโรค และแมลง เนื่องจากการใช้ปุ๋ยเคมีเป็นระยะเวลานาน โดยไม่มีการปรับปรุงดิน ทำให้คุณสมบัติทางกายภาพของดินเปลี่ยนแปลงไป จนไม่เหมาะสมกับการเจริญเติบโตของพืช ทำให้เกษตรกรต้องใช้ปุ๋ยเคมีปริมาณเพิ่มขึ้น แต่อัตราการเพิ่มผลผลิตต่อการเพิ่มของปุ๋ยเคมีกลับลดลงและการใช้สารเคมีป้องกันและกำจัดศัตรูพืช ก่อให้เกิดปัญหาการตกค้างในสิ่งแวดล้อม เช่น สะสมในดิน น้ำและอากาศ นอกจากนี้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชยังทำลายแมลงที่เป็นประโยชน์ต่อระบบนิเวศ เช่น ผีเสื้อ ผึ้ง ทำให้ความสมดุลของธรรมชาติเสียไป เกิดการแพร่ระบาดของแมลงศัตรูพืชมากขึ้นด้วย (2) ปัญหาต่อเศรษฐกิจ แม้เกษตรกรมีแผนใหม่ จะมีเป้าหมายในการเพิ่มผลผลิต เพื่อแก้ไขปัญหาลาถและการขาดแคลนอาหาร และเพิ่มรายได้ให้แก่เกษตรกร แต่ในระยะยาว จะปรากฏผลในทางตรงกันข้าม เนื่องจากพบว่าต้นทุนการผลิตสูงกว่ารายได้ ทำให้เกิดปัญหาหนี้สินเกษตรกรต้องเปลี่ยนไปประกอบอาชีพอื่น ๆ มากมาย นอกจากนี้ในระดับประเทศก็เกิดความเสียหายทางเศรษฐกิจ เนื่องจากการนำเข้า ปุ๋ยเคมีสารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืช และเมล็ดพืชจากต่างประเทศ ทำให้เกิดการขาดดุลทางการค้า (3) ปัญหาต่อสุขภาพของเกษตรกรและผู้บริโภค การใช้สารเคมีในทางการเกษตร นอกจากจะตกค้างในสิ่งแวดล้อมแล้ว และยังตกค้างอยู่ในผลผลิตทางการเกษตรที่ใช้บริโภคด้วย และ (4) ปัญหาทางศีลธรรม การใช้สารเคมีเพื่อกำจัดศัตรูพืช ซึ่งเป็นการทำลายสิ่งมีชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นบาปขัดกับหลักศีลธรรม โดยเฉพาะศีลข้อที่ 1 (ปาณาติปาต) ชาวพุทธผู้เคร่งครัดในศีลธรรมจะไม่ทำบาปนี้เด็ดขาด

รูปแบบการเกษตรแนวพุทธ สามารถจำแนกได้เป็น 5 รูปแบบ คือ (1) รูปแบบนา (2) รูปแบบนาและป่า (3) รูปแบบนาไร่และวัวควาย (4) รูปแบบนาไร่วัวควายนั่นสวนผัก และ (5) รูปแบบนาไร่เน้นวัวควาย ทั้งนี้ ความสำเร็จของเกษตรกรแนวพุทธ นอกจากจะขึ้นอยู่กับเงื่อนไขทางนิเวศและเศรษฐกิจสังคม เฉพาะของเกษตรกรแต่ละรายที่ทำการเกษตรตามองค์ประกอบต่างๆ ด้วยรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งใน 5 รูปแบบหรือผสมผสานกันตามความเหมาะสมของแต่ละบุคคลในแต่ละสภาพพื้นที่แล้วเกษตรกรแนวพุทธยังต้องตระหนักในความเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีด้วย กล่าวคือ ต้องประพฤติปฏิบัติตนตามหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาด้วย จึงจะได้ชื่อว่า “เกษตรกรแนวพุทธ” และมีหน้าที่สำคัญในการเผยแผ่หลักธรรมคำสอนด้วยจึงจะเป็นสาวกที่มีความศรัทธาต่อองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้อย่างแท้จริง ส่วนรูปแบบต่างๆ ของการทำเกษตรกรรมยังยืนมีความแตกต่างหลากหลายตามลักษณะของสภาพนิเวศ เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม แนวทางของแบบเกษตรกรรมยั่งยืนที่ได้รับการยอมรับจากขบวนการเกษตรกรรมยั่งยืนในประเทศไทยนั้น สามารถจำแนกได้เป็นกลุ่ม หรือรูปแบบใหญ่ 6 รูปแบบสำคัญ ๆ ดังนี้ (1) ระบบไร่หมุนเวียน (2) วนเกษตร (3) เกษตรผสมผสาน (4) เกษตรอินทรีย์ (5) เกษตรธรรมชาติและ (6) เกษตรทฤษฎีใหม่

เกษตรกรที่มีการปรับเปลี่ยนแบบแผนการเกษตรไปสู่การเกษตรแนวพุทธสามารถสังเกตเห็นได้จากความสามารถในการพึ่งตนเอง เพราะต้นทุนการผลิตไม่สูงมาก แต่ได้ผลผลิตมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ โดยมีการผลิตแบบใช้เอง บริโภคเอง มีความสมดุลในธรรมชาติกับสิ่งแวดล้อม กับพฤติกรรมที่ใช้จ่ายไม่ฟุ่มเฟือย เหมาะสมกับยุคสมัยเพราะมีการผสมผสานนวัตกรรมร่วมกับเกษตรแนวพุทธ โดยได้นำบทสวดมนต์บทต่าง ๆ เช่น ชยันโต, อิติปิโส, สักกัตวา, โส อตถลัทโธ เป็นต้น มาสวดก่อนและหลังการปลูกพืชทุกครั้งได้อย่างลงตัว หากตั้งใจทำก็จะสามารถที่มีอยู่มีกิน ทำให้คุณภาพชีวิตดียิ่งขึ้นได้เพราะเกิดอานิสงส์ของบทสวดนั้น ทำให้เศรษฐกิจได้สมดุลพอกินพอใช้ไม่ขาดทุน ไม่เป็นหนี้สิน ทำให้ลดรายจ่ายและเพิ่มรายได้ ทำด้วยใจรักเอาใจใส่ ชยันอดทน ทำให้มีชีวิตที่สงบสุขแบบพอเพียง ไม่ลุ่มหลงกับวัตถุบริโภคนิยม และไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม

จากการสวดมนต์นี้ นอกจากจะเป็นการสวดเพื่อขอจัดอันตรายออกเสียและทำความคุ้มครองให้มั่นคงแล้ว สันติภาพและความอยู่ดีกินดี ก็ยังเป็นวัตถุประสงค์หลักอยู่เหมือนเดิม ในที่สุดแล้วพิธีสวดมนต์นี้สามารถเรียกได้ว่าเป็นพิธีกรรมเพื่อส่งเสริมจริยธรรมและให้แคล้วคลาดป้องกันอันตรายทั้งปวง จากการสวดบทต่างๆ เหล่านี้ในทุกๆ ครั้งขณะปลูกพืช จะทำให้จิตตั้งมั่น มีสมาธิ มีพลังจิตที่สะอาดสดใส มีความตั้งใจ และสนใจการปลูกพืชต่างๆ ทั้งการรดน้ำใส่ปุ๋ยธรรมชาติไม่มีสารพิษและการพูดคุยกับพืชเหล่านี้ จึงทำให้พืชต่างๆ ที่ปลูกมีความสดชื่นเจริญงอกงามออกดอก ออกผลได้ดี มีผลผลิตมากมายตามที่ต้องการ

วนเกษตรตามแนวพระพุทธศาสนา จึงมีจุดมุ่งหมายที่จะสร้างความสุขให้แก่มนุษย์เช่นเดียวกันกับเศรษฐกิจตามหลักเศรษฐศาสตร์ แต่จุดหมายทางพระพุทธศาสนาจะแตกต่างจากจุดหมายของเศรษฐกิจ เพราะเศรษฐกิจมีจุดหมายเพื่อบำบัดหรือสนองความต้องการของมนุษย์ให้เกิดความสุขมั่งคั่งสมบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์ทั้งปวง มีความต้องการให้มนุษย์มีการเป็นอยู่ที่ดี มีอาหารที่ดี เพราะจะทำให้ชีวิตมีความสุขสบายยิ่งขึ้น พระพุทธศาสนาสอนเน้นให้มีหลักบำบัตู้จักบรรเทาความทะยานอยากให้น้อยลงไป พยายามเป็นนายเหนือทรัพย์เพื่อลดความโลภต่างๆ ซึ่งเป็นเป้าหมายในทางพระพุทธศาสนาเพราะว่า ความโลภเป็นมูลเหตุของทุกข์ต่างๆ บุคคลใดรู้จักคำว่าพอประมาณ สันโดษก็เป็นคนที่ใช้ชีวิตอย่างมีความสุขได้

การเรียนรู้เพื่อพัฒนาสังคมและจิตใจ

การจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาสังคม ชุมชนและจิตใจ เป็นการจัดการศึกษาที่บูรณาการความรู้และทักษะจากการศึกษาที่ผู้เรียนมีอยู่หรือได้รับการเข้าร่วมกิจกรรมการศึกษานอกโรงเรียนโดยมีรูปแบบการเรียนรู้ที่หลากหลาย ใช้ชุมชนเป็นฐานในการพัฒนาการเรียนรู้ และทุนทางสังคมเป็นเครื่องมือในการจัดการเรียนรู้ เพื่อพัฒนาสังคมและชุมชนให้มีความ

เข้มแข็งสามารถพึ่งพาตนเองได้ตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง และประชาชนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขตามวิถีทางการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ตลอดจนอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดี มีการพัฒนาที่ยั่งยืนโดยมีกระบวนการปรับปรุงส่งเสริมให้คนที่อยู่ร่วมกันมีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ทั้งในด้านวัตถุและจิตใจอันจะทำให้การดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันนั้นมีความสุขเจริญรุ่งเรืองและสงบสุข แต่การที่บุคคลจะดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุขจะต้องอาศัยปัจจัยหลายอย่างประกอบกัน อย่างน้อยที่สุดจะต้องมีปัจจัยขั้นพื้นฐานที่ดีพอสมควรกล่าวคือ มีที่อยู่อาศัย มีอาหารเพียงพอแก่การเลี้ยงชีพ มีเสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม สมควรแก่สภาพและฐานะ เวลาเจ็บป่วยควรจะได้รับการรักษาพยาบาล มีอาชีพมั่นคง มีรายได้เพียงพอแก่ค่าใช้จ่ายในการครองชีพ มีความรักใคร่สมานสามัคคีกันของสมาชิกในสังคมและปราศจากภัยคุกคามจากโจรผู้ร้าย ฯลฯ สิ่งเหล่านี้จะเกิดขึ้นได้ ต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายฝ่าย โดยอาศัยวิธีการทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเข้าช่วย เพื่อให้เกิดความเจริญก้าวหน้าและอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขการพัฒนาสังคมมีขอบเขตกว้างขวางเพราะปัญหาของสังคมมีมากและสลับซับซ้อนการแก้ปัญหาสังคมจึงต้องทำอย่างรอบคอบและต้องอาศัยความร่วมมือกันของบุคคลจากหลายๆ ฝ่ายและโดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาชนในสังคมนั้นๆ จะต้องรับรู้ พร้อมทั้งจะให้ข้อมูลที่ถูกต้องและเข้ามามีส่วนร่วมด้วยเสมอ การพัฒนาสังคมจึงต้องเป็นทั้งกระบวนการ วิธีการ ธรรมเนียมเปลี่ยนแปลง และ แผนการดำเนินงาน เพื่อผลสัมฤทธิ์ที่มีของสังคม ชุมชน และจิตใจ ซึ่งพุทธศาสนามีความเหมาะสมกับการพัฒนาสังคมไทยเป็นอย่างยิ่ง เพราะหลักพุทธธรรมเป็นการสร้างคนที่มีคุณภาพชีวิต ทำให้คนในสังคมดำเนินชีวิตบนฐานแห่งความจริง รู้จักพึ่งพาตนเอง ขยัน ประหยัด เรียบง่าย ใฝ่สันติ มีศีลธรรม เพื่อแผ่ความรักและปราศจากความเห็นแก่ตัวดังนั้น ในการแก้ปัญหาด้านศีลธรรมของชาวชนบท จึงจำเป็นต้องมีการนำหลักพุทธศาสนาซึ่งมีหลักการและแนวทางแห่งการพัฒนาอย่างเหมาะสม เข้าไปเผยแพร่ ฟื้นฟูให้แก่ชาวชนบท เพื่อทำให้สังคมชนบทสามารถประสานการพัฒนาทางด้านวัตถุและจิตใจให้สอดคล้องกลมกลืนกันเพื่อเป้าหมายแห่งความพ้นทุกข์ได้อย่างหมดจด ทั้งนี้ต้องเน้นว่าการที่จะมีการพัฒนาทางด้านจิตใจมิได้หมายความว่า จะต้องเลิกการพัฒนาทางด้านวัตถุและสังคมซึ่งเปลี่ยนแปลงไปด้วย เพื่อที่จะให้การพัฒนาทางใจนั้นไม่ขัดแย้งกับการพัฒนาด้านวัตถุและสังคม ทั้งกลับเป็นเครื่องหนุนให้มีการพัฒนาในแนวทางที่เหมาะสม เป็นการนำให้ส่วนความต้องการของชีวิตทั้งสามด้านของคนเราประสานกลมกลืนกันได้อย่างเหมาะสมเมื่อบุคคลมาอยู่ร่วมกันเป็นสังคม ปัญหาที่ย่อมจะเกิดตามมาเสมอ ยิ่งสังคมมีขนาดใหญ่ปัญหาก็ยิ่งจะมีมากและสลับซับซ้อนเป็นเงาตามตัว ปัญหาหนึ่งอาจจะกลายเป็นสาเหตุของอีกหลายปัญหาเกี่ยวโยงกันไปเป็นลูกโซ่ ถ้าปล่อยไว้ก็จะเพิ่มความรุนแรงเพิ่มความสลับซับซ้อนและขยายวงกว้างออกไปเรื่อยๆ ยากต่อการแก้ไข ความสงบสุขของประชาชนในสังคมนั้นก็จะไม่มีดังนั้นจึงมีความสำคัญของการพัฒนาสังคม เราอาจจะกล่าวเป็นข้อๆ ได้ดังนี้ (1) ทำให้ปัญหาของสังคมลดน้อยลงและ

หมดไปในที่สุด (2) ป้องกันไม่ให้อาการนั้นหรือปัญหาในลักษณะเดียวกันนั้นเกิดขึ้นแก่สังคม
อีก (3) ทำให้เกิดความเจริญก้าวหน้าขึ้นมาแทน (4) ทำให้ประชาชนในสังคมสามัคคี
และอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขตามฐานะของแต่ละบุคคล (5) ทำให้เกิดความเป็นปึกแผ่น
มั่นคงของสังคม (สุริย์ ธีระปรณกุล, 2557:19-20)

บทสรุป

เกษตรกรที่มีการปรับเปลี่ยนแบบแผนการเกษตรไปสู่การเกษตรแนวพุทธ สามารถ
สังเกตเห็นได้จากความสามารถในการพึ่งตนเอง เพราะต้นทุนการผลิตไม่สูงมาก แต่ได้ผลผลิต
มากโดยเฉพาะอย่างยิ่งการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ โดยมีการผลิตแบบใช้เอง บริโภคเอง มี
ความสมดุลในธรรมชาติกับสิ่งแวดล้อม กับพฤติกรรมที่ใช้จ่ายไม่ฟุ่มเฟือยเหมาะสมกับยุค
สมัย เพราะมีการผสมผสานนวัตกรรมร่วมกับเกษตรแนวพุทธ โดยได้นำบทสวดมนต์ต่างๆ เช่น
ชัยันโต, อิติปิโส, สักกัตถา, โส อตถลัทธัง เป็นต้น มาสวดก่อนและหลังการปลูกพืชทุกครั้งได้
อย่างลงตัว หากตั้งใจทำก็จะสามารถที่มีอยู่มีกิน ทำให้คุณภาพชีวิตดีขึ้นได้เพราะเกิด
อานิสงส์ของบทสวดนั้นทำให้เศรษฐกิจได้สมดุล พอกินพอใช้ไม่ขาดทุน ไม่เป็นหนี้สิน ทำให้
ลด รายจ่าย และเพิ่มรายได้ ทำด้วยใจรักเอาใจใส่ ขยันอดทน ทำให้มีชีวิตที่สงบสุขแบบ
พอเพียง ไม่ลุ่มหลงกับวัตถุบริโภคนิยม และไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม

รูปแบบการเกษตรแนวพุทธ สามารถจำแนกได้เป็น 5 รูปแบบ คือ (1) รูปแบบนา
(2) รูปแบบนาและป่า (3) รูปแบบนาไร่และวัวควาย (4) รูปแบบนาไร่วัวควายนั่นสวนผัก
และ (5) รูปแบบนาไร่เน้นวัวควาย เมื่อนำมาผสมผสานกับหลักทางพระพุทธศาสนาตาม
ความเหมาะสมของแต่ละบุคคลในแต่ละสภาพพื้นที่ ซึ่งเกษตรกรแนวพุทธตระหนักในความ
เป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีต้องประพฤติปฏิบัติตนตามหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็น
เกษตรกรแนวพุทธ สามารถในการพึ่งตนเอง เพราะต้นทุนการผลิตไม่สูงมาก แต่ได้ผลผลิต
มากโดยเฉพาะอย่างยิ่งการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ โดยมีการผลิตแบบใช้เอง บริโภคเอง มี
ความสมดุลในธรรมชาติกับสิ่งแวดล้อม กับพฤติกรรมที่ใช้จ่ายไม่ฟุ่มเฟือยเหมาะสมกับยุค
สมัย เพราะมีการผสมผสานนวัตกรรมร่วมกับเกษตรแนวพุทธ โดยได้นำบทสวดมนต์ มาสวดก่อน
และหลังการปลูกพืชทุกครั้งได้อย่างลงตัวเป็นการทำเกษตรกรรมยั่งยืนมีความแตกต่าง
หลากหลายตามลักษณะของสภาพนิเวศ เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม แนวทางของแบบ
เกษตรกรรมยั่งยืนที่ได้รับการยอมรับจากขบวนการเกษตรกรรมยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

- กรมวิชาการเกษตรกระทรวงเกษตรและสหกรณ์.(2536). เกษตรยั่งยืนอนาคตการเกษตรไทย. กรุงเทพฯ : กรมวิชาการเกษตร.
- กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2552). ประกาศกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเรื่อง กำหนดหลักเกณฑ์ วิธีการระเบียบวิธีปฏิบัติและแนวทางการจัดทำรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อมสำหรับโครงการหรือกิจการที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนอย่างรุนแรงทั้งทางด้านคุณภาพสิ่งแวดล้อมทรัพยากรธรรมชาติและสุขภาพ. (2552, 29 ธันวาคม). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 126 (ตอนพิเศษ 188 ง).
- พระเทพรัตนมุนี (สายพงศ์ อโนมปัญโญ). (2554). วิธีเกษตรแนวพุทธ. อุดรธานี : เอกสารประกอบการอบรมเกษตรแนวพุทธ วัดมิ่งเมืองหลวง พระอารามหลวง ตำบลหมากแข้ง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี.
- พระมหาสังเวียร ปญฺญโร (ศรีมันตะ). (2550). บทบาทของพระสงฆ์ในการนำหลักพุทธธรรม มาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน :กรณีศึกษา พระครูสุภาจารย์พัฒน. รายงานการวิจัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- นิวัติ เรืองพานิช. (2542). การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพฯ : ไร่สีเขียว.
- _____. (2548). การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศูนย์ส่งเสริมวิชาการ.
- ทัศนีย์ วีระกันต์ และคณะ. (2557). คู่มือดำเนินงานขับเคลื่อนเกษตรกรรมยั่งยืนสู่อาหารเพื่อสุขภาพ. กรุงเทพฯ : สำนักสนับสนุนสุขภาพชุมชน สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.).
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน. (2548). เกษตรกรรมยั่งยืน วิธีเกษตรกรรมเพื่อความเป็นไทย. นนทบุรี: พิมพ์ดีการพิมพ์.
- มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน, ประเทศไทย. (2557). ประสบการณ์ชาวสวนยางพาราทางเลือก. นนทบุรี: มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน, ประเทศไทย.
- วิญญู าส สังพาสี. (2562). การอนุรักษ์พันธุ์ห้วยน้ำ้อย่างยั่งยืนในภูมิสังคมบ้านลาดสมบูรณ์ใหม่ ตำบลห้วยยาง อำเภอเมืองสกลนคร จังหวัดสกลนคร. คณะผลิตกรรมการเกษตร : มหาวิทยาลัยแม่โจ้.
- วิฑูรย์ ปัญญากุล. (2556). ภาพรวมเกษตรอินทรีย์ไทย 2554-2555. มูลนิธิสายใยแผ่นดิน.

- สุริย์ ธีระปกรณ์กุล.(2557). รูปแบบการพัฒนาสังคมเชิงพุทธบูรณาการ สำหรับเยาวชน
ในกรุงเทพมหานคร, รายงานการวิจัย. : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- เสรี พงศ์พิศ. (2555). เครือข่าย :ยุทธวิธีเพื่อประชาคมเข้มแข็งชุมชนเข้มแข็ง, พิมพ์ครั้งที่ 2.
กรุงเทพฯ : สถาบันส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน.
- FAO. (2013). *FAO Fisheries and Aquaculture Department has published the
Global Aquaculture Production Statistics for the year 2011*. [ระบบ
ออนไลน์]. แหล่งที่มา: javascript :new_window.
- Nair. K. S., and White, S. A. (1993). *Perspectives on development
communication*. Westlake Village, CA : Sage

